

คำชี้แจง

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ๓ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ เล่มนี้ จัดพิมพ์โดย บริษัท ครูมีเดีย จำกัด

ผู้เรียบเรียง

๑. นายวุฒิศักดิ์ จ้องสาระ

ผู้ตรวจ

๑. นางสาวปิยดา ทับประเทือง
๒. นางสาวสุกิตา แสงอาวุธ
๓. นางสาวประกายมาศ อมรจันทร์

บรรณาธิการ

๑. นางสาวอัญชิษฐา มัชปาโต
๒. นางธิดารัตน์ ภักดีรักษ์

หนังสือเล่มนี้ประกันคุณภาพโดยผู้ผลิต และจะต้องส่งให้สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตรวจประเมินคุณภาพทางวิชาการ เพื่อออกใบอนุญาตให้ใช้ในสถานศึกษาแทนใบประกันคุณภาพของสำนักพิมพ์ กรณีที่พบข้อบกพร่องข้อผิดพลาด กรุณาแจ้งให้สำนักพิมพ์ทราบเพื่อดำเนินการตามทีระบุนโยบายประกันคุณภาพสื่อฯ (ปกหลัง) พร้อมทั้งแจ้งให้สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาทราบด้วย เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาอนุญาตให้ใช้หนังสือในสถานศึกษาต่อไป

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์ ๓

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

นายวุฒิศักดิ์ จ้องสาระ

ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทย)

ผู้ตรวจ

นางสาวปิยดา ทับประเทือง

ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทย), ศษ.ม. (บริหารการศึกษา)

นางสาวสุกิตา แสงอาวุธ

ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทย), ศศ.ม. (ศิลปะการแสดง)

นางสาวประกายมาศ อมรจันทร์

กศ.บ. (นาฏศิลป์และศิลปะการแสดงศึกษา)

บรรณาธิการ

นางสาวอัญชิษฐา มัชปาโต

ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทยศึกษา)

นางธิดารัตน์ ภักดีรักษ์

ศษ.บ. (ดุริยางค์ไทย)

ปีที่พิมพ์ ๒๕๖๘ พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม ราคา ๘๒ บาท ISBN : 978-616-8299-55-5

บริษัท ครูมีเดีย จำกัด
KURU MEDIA CO., LTD.

จัดพิมพ์โดย บริษัท ครูมีเดีย จำกัด

๘๗/๑๒๙ ถนนเทศบาลสงเคราะห์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๙๕๔ ๔๘๑๘ โทรสาร ๐ ๒๕๘๐ ๒๙๒๓

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ลิขสิทธิ์เป็นของบริษัท ครูมีเดีย จำกัด

คำนำ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน **นาฏศิลป์ ๓** ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ได้เรียบเรียงขึ้นโดยยึดมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ สาระที่ ๓ นาฏศิลป์ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

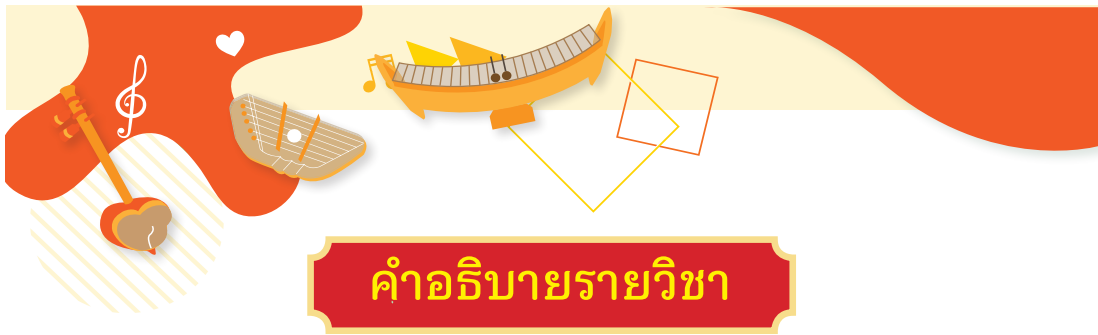
หนังสือเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นให้มีความทันสมัยสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ นำความรู้และทักษะที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการค้นคว้า สำรวจ สร้างสรรค์ ทำงานเป็นทีม แก้ปัญหา สื่อสารอย่างมีวิจารณญาณ และพัฒนาสู่การประกอบอาชีพได้ ในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ได้จัดเนื้อหาให้มีความสอดคล้องต่อเนื่องกัน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดี ตลอดจนเห็นคุณค่าของนาฏศิลป์ เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น ๖ หน่วยการเรียนรู้ ประกอบด้วย

๑. โขน
๒. สร้างสรรค์นาฏศิลป์สู่ชีวิตประจำวัน
๓. นาฏยศัพท์และภาษาท่า
๔. การแสดงนาฏศิลป์ไทย
๕. การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมือง
๖. บทบาทของนาฏศิลป์และการละครกับชีวิต

ผู้เรียบเรียงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรียนเล่มนี้จะมีส่วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาแบบองค์รวมทั้งด้านความรู้ ทักษะ กระบวนการ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้เรียนและผู้สอน เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพและบรรลุผลตามมาตรฐานการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ฝ่ายวิชาการ บริษัท **คุรุมีเดีย จำกัด**

คำอธิบายรายวิชา

รายวิชา นาฏศิลป์ ๓
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ
เวลา ๔๐ ชั่วโมง/ปี

มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการแสดงโขน ศิลปวัฒนธรรมไทยที่ได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการของโขน วิเคราะห์องค์ประกอบของนาฏศิลป์และโครงสร้างของละครและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์และละครได้อย่างถูกต้องและงดงาม สามารถวิเคราะห์รูปแบบของแสดงนาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์พื้นเมืองได้

มีทักษะความสามารถในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์และละครได้อย่างถูกต้องตามหลักการ ตลอดจนสามารถแสดงนาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์พื้นเมืองได้อย่างถูกต้อง งดงาม และสามารถนำทักษะที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์และละครได้

ชื่นชม และเห็นคุณค่าของการละครและนาฏศิลป์ไทย มีส่วนร่วมและเสนอแนวทางในการอนุรักษ์นาฏศิลป์ไทยให้คงอยู่ตลอดไป

ตารางวิเคราะห์หน่วยการเรียนรู้ตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด

หน่วยการเรียนรู้	มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด									
	มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด							ตัวชี้วัด		
	ศ ต.๑							ศ ต.๒		
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๑	๒	๓
๑. โขน	✓									
๒. สร้างสรรค์นาฏศิลป์สู่ชีวิตประจำวัน					✓	✓	✓	✓		
๓. นาฏยศัพท์และภาษาท่า		✓		✓						
๔. การแสดงนาฏศิลป์ไทย		✓	✓							
๕. การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมือง			✓							
๖. บทบาทของนาฏศิลป์และละครกับชีวิต									✓	✓

สารบัญ

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

โขน..... ๒๒

โขน..... ๓

กิจกรรมส่งเสริมความรู้..... ๓๐

คำถามพัฒนาการคิด..... ๓๐

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒

สร้างสรรค์นาฏศิลป์สู่ชีวิตประจำวัน..... ๓๑

องค์ประกอบของนาฏศิลป์..... ๓๒

โครงสร้างของละคร..... ๓๖

การออกแบบเครื่องแต่งกายและสร้างอุปกรณ์การแสดง..... ๔๑

กิจกรรมส่งเสริมความรู้..... ๔๖

คำถามพัฒนาการคิด..... ๔๖

หน่วยการเรียนรู้ที่

๓

นาฏยศัพท์และภาษาท่า..... ๔๗

นาฏยศัพท์และภาษาท่า.....	๔๘
กิจกรรมส่งเสริมความรู้.....	๖๕
คำถามพัฒนาการคิด.....	๖๕

หน่วยการเรียนรู้ที่

๔

การแสดงนาฏศิลป์ไทย..... ๖๖

นาฏศิลป์ไทย.....	๖๗
จำวงมาตรฐาน.....	๑๐๗
กิจกรรมส่งเสริมความรู้.....	๑๒๕
คำถามพัฒนาการคิด.....	๑๒๕

หน่วยการเรียนรู้ที่

๕

การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมือง..... ๑๒๖

นาฏศิลป์พื้นเมือง.....	๑๒๗
กิจกรรมส่งเสริมความรู้.....	๑๔๕
คำถามพัฒนาการคิด.....	๑๔๕

หน่วยการเรียนรู้ที่

๖

บทบาทของนาฏศิลป์และละคร กับชีวิต..... ๑๔๖

นาฏศิลป์และละครกับชีวิต.....	๑๔๗
ความสัมพันธ์ระหว่างนาฏศิลป์กับวรรณคดีไทย.....	๑๔๙
การอนุรักษ์นาฏศิลป์ไทย.....	๑๕๕
กิจกรรมส่งเสริมความรู้.....	๑๕๘
คำถามพัฒนาการคิด.....	๑๕๘

บรรณานุกรม..... ๑๕๙

❖ แผนผังแสดงสาระการเรียนรู้ ❖

โขน

บทเรียนนี้สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

มาตรฐาน ศ ๓.๑ เข้าใจและแสดงออกทางนาฏศิลป์อย่างสร้างสรรค์ วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์คุณค่านาฏศิลป์ ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดอย่างอิสระ ชื่นชม และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน
ตัวชี้วัด : สิ่งที่นักเรียนพึงรู้และปฏิบัติได้
ศ ๓.๑ (๑) ระบุโครงสร้างของบทละครโดยใช้ศัพท์ทางการละคร

แนวคิด

โขนเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงของไทย ผู้แสดงต้องสวมหัวโขนปิดหน้าทั้งหมดจึงจำเป็นต้องมีคนพากย์และเจรจาแทนผู้แสดง

สาระการเรียนรู้

โขน

จุดประสงค์การเรียนรู้

๑. บอกที่มาและประเภทของโขนได้
๒. บอกลักษณะการแต่งกายของโขนได้
๓. จำแนกบทพากย์และเจรจาได้
๔. เปรียบเทียบและวิเคราะห์การแสดงโขนได้

◆ โขน

๓

โขน

โขน เป็นการแสดงนาฏศิลป์ชั้นสูงที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่เดิมผู้แสดงต้องสวมหัวโขนปิดหน้าทั้งหมด จึงต้องมีผู้ออกเสียงแทนผู้แสดงเรียกว่า คนพากย์และเจรจา ต่อมาได้วิวัฒนาการให้ผู้แสดงที่เป็นตัวพระและตัวนางไม่ต้องสวมหัวโขน สวมเครื่องประดับศีรษะแทน แต่ยังคงให้มีคนพากย์และเจรจาเช่นเดิม

โขนได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้พิจารณาและประกาศให้ขึ้นบัญชีการแสดงโขนในประเทศไทย “Khon, masked dance drama in Thailand” เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติอย่างเป็นทางการ จากการประชุมคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐบาล เพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ครั้งที่ ๑๓

โขน

ที่มาของคำว่าโขน

คำว่า “**โขน**” ไม่เคยปรากฏหลักฐานอธิบายว่าเป็นคำที่บัญญัติขึ้นในภาษาไทย หรือเป็นคำที่มาจากภาษาอื่น นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้สันนิษฐานว่ามาจาก ๓ ภาษาด้วยกัน คือ

๑. **โขนในภาษาเบงกาลี** มีสำเนียงใกล้เคียงกับไทย คือคำว่า โขละหรือโซล บางทีเขียนเป็น โขพะ อธิบายว่า “โซล” เป็นชื่อของเครื่องดนตรีเครื่องหนึ่งของฮินดู รูปร่างเหมือนมฤทังคะ ที่แปลว่า ตะโพน

๒. **โขนในภาษาทมิฬ** มีสำเนียงใกล้เคียงกับคำว่า โกลหรือโกลัม หมายถึง การประดับตกแต่งตัวตามลักษณะของเพศให้รู้ว่าเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย

๓. **โขนในภาษาอูรดู** มีคำอยู่คู่หนึ่งคือ “ฆูรุต ควาน” ฆูรุต หมายถึง ตุ๊กตาหรือหุ่น ควานหรือโขน หมายถึง ผู้อ่านหรือผู้ขับร้องแทนตัวตุ๊กตาหรือหุ่น

กำเนิดโขน

โขนปรับปรุงและพัฒนาจากการแสดง ๓ ประเภท คือ การเล่นกระบี่กระบอง การเล่นหนังใหญ่ และการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ โดยรวมเอาวิธีการเล่น วิธีการแต่งกาย ท่าเดิน คำพากย์ คำเจรจา มาปรับใช้ในการแสดง

๑. กระบี่กระบอง คนไทยในสมัยโบราณจำเป็นต้องฝึกหัดวิชาการใช้อาวุธไว้เพื่อต่อสู้กับข้าศึกและเพื่อป้องกันตนเอง อาวุธที่ใช้ต่อสู้มีทั้งอาวุธสั้นและอาวุธยาว รวมทั้งเครื่องกำบังตัว เช่น กระบอง ไม้พลอง ดาบ กระบี่ ทวน โล่ เชน ดั้ง เป็นต้น เรียกว่า วิชากระบี่กระบอง เป็นวิชาที่ต้องฝึกหัดให้คล่องแคล่วชำนาญจนเกิดเป็นศิลปะ มีแบบแผนแห่งการใช้อาวุธแต่ละชนิดเรียกว่า เพลง เช่น เพลงกระบี่ เพลงดาบ เพลงทวน เพลงอาวุธที่กำหนดไว้สมัยโบราณจึงระบุไว้เป็น เพลงรำ เพลงรบ เป็นต้น และกำหนดให้มีการเป่าปี่และตีกลองให้เข้าจังหวะในการฝึกซ้อมด้วย

นอกจากจะฝึกการใช้อาวุธไว้เพื่อเป็นศิลปะในการป้องกันตัวแล้ว การเล่นกระบี่กระบอง ยังเป็นการแสดงอวดฝีมือและนำไปแสดงเป็นมหรสพเพื่อความบันเทิงอีกด้วย ศิลปะแห่งการรำ เพลงอาวุธดังกล่าวนี้นับว่าเป็นต้นแบบระบำที่เรียกว่า “วีรชัย” ซึ่งได้นำมาใช้ในการแสดงโขนหลายตอน เช่น ตอนตรวจพลยกทัพ ตอนแสดงการรบ เป็นต้น

๒. หนังใหญ่ หนังใหญ่เป็นมหรสพที่ได้รับความนิยมของชาวไทยในสมัยโบราณ ตัวหนังใช้แผ่นหนังวัวฉลุสลักลวดลายวิจิตรงดงามเป็นรูปตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ มีไม้ผูกทาบตัวหนังไว้ทั้งสองข้าง เพื่อให้ตัวหนังตั้งตรง ไม้ที่ผูกทาบจะมีคันทันยาวพันลงมาได้ตัวหนังทั้งสองข้าง เพื่อให้ผู้เชิดใช้มือทั้งสองจับและยกได้ถนัด

การเล่นหนังใหญ่จะปลุกโรงซึ่งจ่อโดยใช้ไม้ไผ่ปักเป็นเสา ๔ ต้น และใช้ผ้าขาวซึ่งเป็นจอบจุดไฟและก่อไฟขึ้นไว้ เพื่อให้เห็นเงาตัวหนังมาติดอยู่ที่จอผ้าขาว คนเชิดหนังเชิดโดยชูตัวหนังให้พ้นศีรษะ ทำท่าทางการพากย์ซึ่งมีคนพูดแทน เรียกว่า “คนพากย์” ซึ่งต้องเป็นผู้ที่รอบรู้เรื่องที่จะเล่นได้ดีและเป็นกวีในตัวด้วย เพราะต้องพากย์เป็น “คำฉันทและกาพย์” บางตอนก็ใช้วิธีเจรจาด้วยสัมผัสคล้องจองที่เรียกว่า “ร่ายยาว” นิยมเล่นในตอนที่รบกันเท่านั้น เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงคือเพลงหน้าพาทย์ ไม่มีเพลงสำหรับขับร้อง

๓. ชักนาคดึกดำบรรพ์ การเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์นี้มีพรรณนาไว้ในกฎมณเฑียรบาล สมัยอยุธยาตอนกลางกล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเษกฯ ให้ตั้งเขาพระสุเมรุ เขาอินทร เขาอุคนธร เขากรวิก เขาไกรลาส นาค ๗ เศียร เกี่ยวพระสุเมรุนอกสนาม ตำรวจเล็กแต่งตัวเป็นอสูร มหาดเล็กแต่งเป็นเทพดาและวานร โดยอสูรชักหัว เทพดาชักหาง วานรอยู่ปลายหาง การเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ในพระราชพิธีอินทราภิเษกฯนี้แม้จะไม่มีตำนานกล่าวไว้ชัดเจน แต่ก็พอจะสันนิษฐานว่าพระมหากษัตริย์ไทยคงได้แบบแผนมาจากขอม เพราะปรากฏหลักฐานชัดเจนในทางลักษณะและแบบของโบราณวัตถุ ดังเห็นได้จากรูปรางค์แบบขอมที่สร้างขึ้นไว้ในวัดพระรามและวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิวัฒนาการของโขน

การแสดงโขนในช่วงแรกสันนิษฐานว่า เล่นกันกลางสนามเช่นเดียวกับ “ชักนาคดึกดำบรรพ์” ต่อมาเมื่อผู้คิดปลุกโรงให้เล่นและพัฒนาวิธีแสดงต่าง ๆ จึงได้มีผู้บัญญัติศัพท์ตามลักษณะที่แสดงนั้น ๆ ดังนี้

๑. โขนกลางแปลง คือ การเล่นโขนบนพื้นดิน ณ กลางสนาม ไม่ต้องสร้างโรง มีการตั้งเตียงไว้คนละฝ่าย คือ ฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา การแสดงมีเพียงการยกทัพและการรบเป็นหลักดนตรีที่บรรเลงใช้แต่เพลงหน้าพาทย์ ไม่มีบทร้อง มีบทพากย์และเจรจาเท่านั้น ใช้วงปี่พาทย์บรรเลง ๒ วง และมีโกร่งสำหรับตีเพื่อให้จังหวะ

โขนกลางแปลง

ที่มา : <http://sthapom78.wordpress.com> โขนกลางแปลง-2

๑๒. โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก

คือการแสดงบนโรงไม่มีเตียง แต่มีราวพาดตามส่วนยาวของโรง ตรงหน้าฉากมีช่องทางให้ผู้แสดงเดินได้รอบราว เมื่อตัวโขนแสดงบทของตนแล้วก็ไปนั่งประจำบนราว สมมุติเป็นเตียงหรือนั่งประจำตำแหน่ง ไม่มีการขับร้อง มีเพียงการพากย์และเจรจาเท่านั้น ปี่พาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ใช้วงปี่พาทย์ ๒ วง ตั้งหัวโรงวงหนึ่งและตั้งท้ายโรงวงหนึ่ง เรียกว่า วงหัว วงท้าย

โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอกนี้อาจเรียกว่า โขนนอนโรง คือ ในเวลาบ่ายก่อนถึงวันแสดง ปี่พาทย์บรรเลงโหมโรง เหล่าโขนจะออกมากระทุ้งเสาตามจังหวะที่กลางโรง แล้วแสดงตอนพระพิราพออกเที่ยวป่าจับสัตว์กินเป็นอาหาร พระรามหลงเข้าสวนพวาทองของพระพิราพแล้วก็หยุดแสดง วันรุ่งขึ้นจึงแสดงตามตอนที่จัดไว้

โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก

ที่มา : http://www.artbangkok.com/pic_thumbnail/thumb141209165622.jpg

โขนหน้าจอ

ที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/assada999/2009/11/17/entry-3>

๑๓. โขนหน้าจอ คือ โขนที่เล่นตรงหน้าจอที่ซึ่งไว้สำหรับเล่นหนังใหญ่ ลักษณะจอหนังแต่เดิมใช้ผ้าขาวโปร่งชนิดหยาบเป็นแผ่นกลาง ส่วนนอกใช้ผ้าดิบเนื้อหนาเย็บติดผ้าขาวผืนบางและริมผ้าดิบใช้ผ้าสีแดงกับสีน้ำเงินเย็บติดเป็นวงรอบนอกตกแต่งประดับประดาให้สวยงาม ต่อมาภายหลังทำเป็นจอแขวะ คือ เจาะผ้าดิบทั้งสองข้างเป็นช่องประตูเข้าออก แล้วทำเป็นรูปซุ้มประตู ด้านหนึ่งเขียนเป็นรูปปราสาท สมมุติเป็นกรุงลงกา อีกด้านหนึ่งเขียนเป็นพลับพลาของพระราม การแสดงโขนหน้าจอมีบทร้องด้วยถ้อยคำไพเราะและมีการพากย์เจรจาเช่นเดิม

๑๔. โขนโรงใน คือ การแสดงที่นำการแสดงโขนกับละครในมาผสมกัน มีทั้งทำรำเต้น มีบทพากย์และเจรจาตามแบบโขน และนำเพลงร้อง เพลงประกอบกิริยาตามแบบละครในมาผสมเข้าด้วยกัน เป็นศิลปะแห่งการเล่นโขนภายในราชสำนักที่งดงามยิ่ง เดิมใช้วงปี่พาทย์บรรเลง ๒ วง ภายหลังใช้เพียงวงเดียว

โขนโรงใน

ที่มา : http://2.bp.blogspot.com/_JFHJsi4zjDw/Sotmx3L19xI/AAAAAAAAADo/GNr3x1QcTo/s400/โขน.jpg

๑๕. โขนฉาก คือ การแสดงโขนที่มีผู้คิดฉากประกอบขึ้นให้เข้ากับเหตุการณ์และสถานที่ซึ่งสมมุติไว้ในท้องเรื่อง การแสดงจะแบ่งเป็นฉากแบบเดียวกับละครตึกดำบรรพ์ แต่วิธีแสดงเป็นแบบโขนโรงใน และใช้วงปี่พาทย์เช่นเดียวกับโขนโรงใน

โขนฉาก

ที่มา : <http://www.siamganesha.com/osotho/osotho5/4.jpg>

เรื่องสำหรับเล่นโขน

เรื่องที่น่ามาเล่นโขนแต่เดิมไม่มีหลักฐานว่าเคยเล่นเรื่องใดมาบ้าง แต่เรื่องที่นิยมเล่นและเป็นที่รู้จักจนถึงสมัยนี้ คือ รามเกียรติ์ ซึ่งเป็นบทนาฏกรรมด้วยสำนวนคำประพันธ์ต่าง ๆ นำมาแสดงเป็นบางตอนหรือทั้งเรื่อง เช่น ตอนนางลอย ตอนจองถนน เป็นต้น

หัวโขน

โขนเป็นนาฏกรรมที่ผู้แสดงต้องสวมหัวโขน การแสดงโขนนั้นจะแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระรามเรียกว่า “ฝ่ายพลับพลา” กับฝ่ายทศกัณฐ์และสัมพันธมิตรเรียกว่า “ฝ่ายลงกา”

ลำดับชั้นในการจัดกองทัพ

ฝ่ายพลับพลา จัดลำดับชั้นดังนี้

๑. พระใหญ่ เช่น พระราม
๒. พระน้อย เช่น พระลักษมณ์
๓. พญาวานร เช่น สุครีพ องคต หนุมาน
๔. สิบแปดมงกุฏ เช่น เกยูร มายूर เกสรทมาลา
๕. เตียวเพชร เช่น โชติมุข ปิงคลา มากัญจวิก
๖. จิ้งเกีย
๗. เขนลิง เช่น เหล่าพลลิง

หนุมาน

ฝ่ายลงกา จัดลำดับชั้นดังนี้

๑. ยักษ์ใหญ่ เช่น ทศกัณฐ์
๒. ยักษ์น้อย เช่น กุมภกรรณ อินทรชิต
๓. ยักษ์ต่างเมือง เช่น ไมยราพ แสงอาทิตย์ สัทธาสูร
๔. ยักษ์เสนา เช่น มโหธร เปาวนาสูร
๕. เสนายักษ์ เช่น กาลสูร การุณราช
๖. เขนยักษ์ เช่น เหล่าพลยักษ์

ทศกัณฐ์

ประเภทของหัวโขน

การแบ่งประเภทของหัวโขนแบ่งได้กว้าง ๆ ดังนี้

ฝ่ายพลับพลา แบ่งตามชนิดได้ดังนี้

๑. มงกุฎยอดบัต เช่น พาลี สุครีพ
๒. มงกุฎยอดชัย หรือยอดแหลม เช่น ชมพูพาน ชามพุวราช
๓. มงกุฎยอดสามกลีบ เช่น องคต
๔. ไม่มีมงกุฎแต่เป็นพญาวานร เช่น หนุมาน
๕. ไม่มีมงกุฎแต่เรียกมงกุฎ คือ นิลพัท วานรสิบแปดมงกุฎ
๖. ไม่มีมงกุฎแต่ใส่ผ้าตะบิตโพกศีรษะ (ผ้าโพกศีรษะบิดเป็นเกลียว เช่น ตรีเพชร)
๗. หัวเขนลิงและตัวตลกฝ่ายลิง

ตัวอย่างหัวโขน

พาลี

สุครีพ

ชามพุวราช

นิลพัท

ฝ่ายลงกา แบ่งตามชนิดได้ดังนี้

๑. มงกุฎยอดกระหนก เช่น ไมยราพ
๒. มงกุฎยอดจีบ เช่น พญาขร สัทธาสุร
๓. มงกุฎยอดหางไก่ เช่น วิรุณจำบัง บรรลัยจักร มหามยักษ์
๔. มงกุฎยอดน้ำเต้า เช่น พิเภก
๕. มงกุฎยอดน้ำเต้ากลม เช่น เปาวนาสุร
๖. มงกุฎยอดน้ำเต้าเฟือง เช่น บรรลัยกัลป์
๗. มงกุฎยอดกาบไผ่ เช่น ทศคีรีวัน ทศคีรีธร
๘. มงกุฎยอดสามกลีบ เช่น มาริต
๙. มงกุฎยอดหางไหล เช่น ตรีเมฆ
๑๐. มงกุฎยอดนาค เช่น มังกรกัณฐ์
๑๑. มงกุฎตามหัวหรือหน้า เช่น ทศกัณฐ์ มี ๑๐ หน้า ตรีเศียร มี ๓ หน้า
๑๒. ไม่มีมงกุฎ เช่น กุมภกรรณ
๑๓. หัวโล้น เช่น เสนายักษ์ทั่วไป
๑๔. หัวเขนยักษและตัวตลกฝ่ายยักษ์

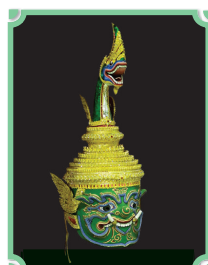
ตัวอย่างหัวโซน

ไมยราพ

มหายักษ์

มังกรกัณฐ์

ทศกัณฐ์

ลักษณะปากและตาของหัวโซน แบ่งได้ดังนี้

ประเภท ลักษณะ	หัวโซนประเภทลิง (ฝ่ายพลีพลา)	หัวโซนประเภทยักษ์ (ฝ่ายลงกา)
ลักษณะตา	ตาโหลง มีลักษณะตาทั้งสองข้างเป็น ทรงกลม	๑. ตาโหลง มีลักษณะตาทั้งสองข้างเป็นทรงกลม ๒. ตาจระเข้ มีลักษณะตาเป็นทรงรีรูปไข่ เปลือกตาบน โค้งลงตาส่งเล็กน้อย
ลักษณะปาก	๑. ปากหุบ มีลักษณะริมฝีปากชิดกัน ๒. ปากอ้า มีลักษณะการอ้าปาก เห็นฟัน และเขี้ยวมากกว่าปากหุบ	๑. ปากแหยะ มีลักษณะแหยะปาก แยกเขี้ยว ๒. ปากขบ มีลักษณะขบเม้มริมฝีปากล่างเข้าไปในปาก

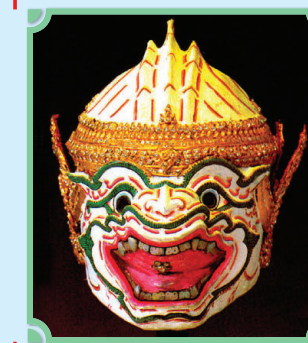
ฝ่ายพลีพลา แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. ตาโหลง ปากหุบ เช่น สัตพลี องคต

๒. ตาโหลง ปากอ้า เช่น หนุมาน นิลพัท

องคต

หนุมาน

